

МОВА «ЩОДЕННИКА» ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Ірина Сирко

МОВНІ ОБРАЗИ СУЧАСНИКІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У ЙОГО «ЩОДЕННИКУ»

Образи сучасників у щоденникових записах Тараса Шевченка – це передусім персоніфікована і подана у переломленні через його світогляд галерея найближчого оточення письменника. За частотними згадками імен М. Щепкіна, С. Гула-ка-Артемовського, П. Куліша, М. Максимовича, В. Даля та ін. постають реальні, живі образи цих діячів тогочасної української та російської культури в індивідуальному сприйманні Т. Шевченка, в його одномоментній, зумовленій певним вра-женням, чи постійній, незмінній оцінці.

Які ж риси свого оточення цінував, а які не сприймав Т. Шевченко?

Поет звертав увагу і на професійні, і на моральні, людські якості своїх сучасників. Про це свідчать численні оцінні характеристики – епі-тетні, метафоричні, поширені описові конструк-

ції тощо. Наприклад: ярче и лучезарнее великого артиста стоит великий человек, кротко улыбающийся друг мой единий, мой искренний, мой незабвенный Михайло Семенович Щепкин (Цит. за виданням: Шевченко Т. Г. Журнал // Зібрання творів: у 6 тт. / Т. Г. Шевченко. – Київ, 2003. – Т. 5. – С. 139); *А сверх всего этого, я встретил в нем простого, высокоблагороднейшего, доброго человека* (С. 86); *У старого друга моего М(ихайла) С(еменовича) везде и во всем поэзия, у него и домашний медик поэт* (С. 162); *Во второй сеанс увидел я в Москве Михайла Семеновича Щепкина...* Говорили о театре, о литературе (С. 40); *Написал письма Щепкину и Кулишу. Прощу их, друзей моих великих, отложить всякое житейское или служебное попечение и приехать ко мне* (С. 133); *Какой милый оригинал должен быть этот г. Жемчужников* (С. 127). Функціонально навантажені у цих описах позитивно оцінні характеристики великий человек, друг мой единий, друзья мои великие, мой искренний, мой незабвенный, простой, высокоблагороднейший, добрый человек, весьма милый человек, старый мой друг, милый оригинал тощо.

Особливо прихильно Кобзар відгукувався про освіченість, інтелектуальність своїх сучасників, широко схилявся перед їх талантом. Показові щодо цього згадки про друзів-театралів – «патріарха сцени» М. Щепкіна та акторки-початківця К. Піунової: *И за всю эту полную радость обязан я моему знаменитому другу М. С. Щепкину* (С. 167); *Счастливый патриарх-артист!* (С. 138); *Как бы я рад был (увидеть) этого славного артиста-*

ветерана (С. 128). Кульмінаційний вияв поваги до театрального таланту М. Щепкіна вербалізують прикладки *артист-ветеран, патриарх-артист*, увиразені епітетами *славный, знаменитый*.

Також сема 'талант' визначає зміст розгорнутих описів, у яких немає лексично виражених засобів носіїв відповідної семантики, однак вона імпліцитно закладена у змісті висловлень: *После Щепкина я не знаю лучшего комика...* *Гениальный актер и удивительный старик* (С. 186); *Пиунова была естественна и грациозна. Легкая игравая роль ей к лицу и по летам* (С. 119); *Великий друг мой по просьбе графини прочитал монолог «Скупого рыцаря» Пушкина, ... и прочитал так, что слушатели видели перед собою юношу пламенного, а не 70-летнего старика* (С. 186). Пор. оцінку акторського таланту М. Щепкіна та К. Піунової, опосередковану через сприймання публіки: *Как бы он возвеселил и меня, и своих нижегородских поклонников. Напишу ему, пускай едет сюда и пускай на здешней бедной сцене тряхнет стариною* (С. 132); *Он намерен подарить несколько спектаклей нижегородской публике. Какой великолепный праздничный подарок!* (С. 135); *она [Пиунова] сыграла роль Татьяны, и так очаровательно сыграла, что зрители ревели от восторга* (С. 140).

Наявний у «Щоденнику» внутрішньотекстовий контраст у мовоописах талановитих колег, з одного боку, експресивно увиразнює образ того чи того сучасника в авторовому сприйнятті (*Г. Сметкова просто кукла. Как бы хороша*

была в этой роли моя незабвенная Пиунова (С. 186), а з другого – свідчить про об'єктивність Шевченка, його здатність мислити раціонально, розмежовувати одноразове враження від конкретної ситуації та особисті стосунки з учасниками цієї ситуації: *Тогда же я в первый раз видел гениального артиста Соленика в роли Супруна («Москаль-чаривнык»). Он показался мне естественнее и изящнее неподражаемого Щепкина* (С. 63); *Смотрел в цирке-театре «Москаля-чаривныка». Очаровательный Семен. А прочие чуши* (С. 173); *Самойлов далеко уступает Садовскому* (С. 186).

Висока оцінка таланту, освіченості, ерудованості багатьох сучасників і психологічно, і етично умотивовує зміст записів, які фіксують шире зацікавлення поета в тому, щоб той чи той колега прочитав його твори і висловив свою думку: *мне бы ужасно хотелось ему [М. Щепкину] прочитать и услышать его верные дружеские замечания* (С. 133). Знаковий із цього погляду запис від 18 березня 1858 р., в якому Т. Шевченко відзначив надто поблажливе, необ'єктивне, на його думку, сприймання колегами його поезії, водночас віддаючи належне критичності П. Куліша: *Кончил переписывание или процеживание своей поэзии за 1847 год. Жаль, что не с кем толково прочитать. М(ихайло) С(еменович) в этом деле мне не судья. Он слишком увлекается. Максимович – тот просто благоговеет перед моим стихом, Бодянский тоже. Нужно будет подождать Кулиша. Он хотя и жестко, но иногда скажет правду* (С. 163).

За Шевченковими записами можна реконструювати також достатньо цілісні морально-психологічні, поведінкові портрети його сучасників, скласти уявлення про окремі риси їхньої зовнішності тощо. Природно, що функціонально навантаженими в цьому разі виявляються *епітетні характеристики* – і емоційно-оцінні, й логічно-видільні.

Серед оцінних висловлень, до складу яких входять прикметники з різноманітною семантикою, звертаємо увагу на описи:

- зовнішності: *Она – мужественная брюнетка, родом молдаванка, и такой страстно-чувственно-электризующей красоты, какой я не встречал еще на своем веку* (С. 120);
- фізичного стану: *увидел я в Москве Михайла Семеновича Щепкина, таким же свежим и бодрым, как видел я его в последний раз в 1845 году* (С. 40);
- віку: *пригласил, между прочими, и ветхих деньми товарищей своих Погодина и Шевырева* (С. 167);
- інтелекту, кмітливості: *не зная моего адреса, искал меня в Академии и зашел к графине, зная, что я там бываю. Догадливый мой великий друг* (С. 185); *Великий Брюллов ... пламенный поэт и глубокий мудрец* (С. 54); *нашел у себя письмо моего гениального друга. Между прочим он пишет мне, что рисунки мои он уж пустил в ход. Спасибо ему...* (С. 145);
- рис характеру: *этими сладкими минутами я обязан ему, моему простому благородному другу Андрию Обеременку* (С. 76); *Сегодня*

начал портреты в группе своих щедрых приятелей (С. 132); послал я с пароходом письмо М. Лазаревскому. ... Я много виноват пред моим нелицемерным другом (С. 36); обязательный друг мая 16 выехал из Петербурга в Москву (С. 24); Они [П. А. Овсянников и Н. А. Брылкин] люди добрые, сердечные и разумные. Они научат меня, что мне предпринять в этом безвыходном положении (С. 122);

• загального враження: Шевырев старше и, несмотря на седенькую свою благопристойную физиономию, почтения к себе не внушает. Сладкий до тошноты старичок (С. 167); Еще раз виделся с Сергеем Тимофеевичем Аксаковым.... Очаровательный старец! (С. 167).

Також інформативними для сучасного читача й дослідника є виражені епітетами Шевченко ві самоконстатациї його стосунків (насамперед дружніх) з оточенням: Добрые мои новые друзья, Н. А. Брылкин и П. А. Овсянников, посоветовали мне прикинуться больным, во избежание путешествия (С. 109); я принялся за моего неизменного друга Либельта и с наслаждением пробеседовал с ним до самого вечера (С. 54); В 9 часов я был уже в квартире моего искреннейшего друга М. М. Лазаревского (С. 168); он друг и дальний родственник моего незабвенного друга и товарища покойного Петра Степановича Петровского (С. 115); Посоветуюсь с моими искренними друзьями, с П. А. Овсянниковым и с Н. А. Брылкиным (С. 122).

Мовнопсихологічні образи сучасників Тараса Шевченка розкрито і в морально-поведінково-

му портретуванні. Зокрема, багато записів фіксують згадки й міркування поета про співчутливі, дбайливі ставлення до нього, про постійну матеріальну і моральну підтримку, яку він відчував у засланні від друзів: *Через девять лет и не забыть друга, и еще в несчастии друга.* Это редкое явление между себялюбивыми людьми. ... прислал он [М. Щепкин] мне на поздравку 25 рублей серебром. Для семейного и небогатого человека большая жертва (С. 14); Был у Ф. Й. Иордана. ... Он ... изъявил готовность помогать мне всем, что от него будет зависеть (С. 181); с помощью друзей моих Бурно и Герна, я восстановлю свои оскудевшие финансы (С. 66); М(ихайло) С(еменович) ухаживает за мною, как за капризным больным ребенком. Добрейшее создание! (С. 163).

Особливо цікаво простежити зміст і оцінність Шевченкових відгуків про відомих людей з його оточення, які з походження були українцями, – П. Куліша, М. Максимовича, В. Даля, М. Гулака-Артемовського, М. Лазаревського тощо. Окрім в цьому ряду варто назвати ім'я М. Щепкіна, з яким, як відомо, у Шевченка були особливо тісні взаємини – людські, земляцькі, духовні, пор.: «Дружба між Щепкіним і Шевченком, – незважаючи на певну різницю у характерах і віці – зрозуміла: *Издревле дружеский союз, Поэтов меж собой связует...*, та, попри цей поетичний зв'язок, у них був ще й інший – національний: обидва вони були уродженці Малоросії, обидва вибилися на світ Божий з темного царства кріпацької неволі» (Чалый М. К. Жизнь и произ-

ведения Тараса Шевченка (свод материалов для его биографии) / составил М. К. Чалый. – Киев : Типография К. Н. Милевского, 1882. – С. 110–111).

Здебільшого Шевченкові згадки про сучасників-українців у «Щоденнику» позитивні, часто з відтінком замилування, сентиментальності. Їх зміст визначають прямі й вторинні номінації із семами ‘щирість’, ‘справжність’, ‘краса’, зокрема й епітетні оцінки *симпатические люди, прекрасные братья, милые, настоящие земляки, милая землячка, очаровательная певица, возвыщенно прекрасное создание*. Наприклад: *На удивление симпатические люди эти прекрасные братья Лазаревские, и все шесть братьев как один замечательная редкость. Василь принял меня как давно невиданного своего друга. А мы с ним в первый раз в жизни встречаемся. От земляк, так земляк!* (С. 169); *Грицько Галаган познакомил меня с черниговскими землячками, с Карташевскими. Не жеманные, милые, настоящие землячки* (С. 174); *вошел ко мне мой старый, незабытый, но из виду потерянный знакомый и щирый земляк Л. Н. Дзюбин* (С. 169–170); *И театр, и Академия, и Эрмітаж, и сладкие дружеские объятия земляков, друзей моих Лазаревского и Гулака-Артемовского!* (С. 110); *Великий математик [М. В. Остроградський] принял меня с распластертыми объятиями как земляка и как надолго отлучившегося куда-то своего семьянина* (С. 174); *Вечер провел у своей милой землячки М. В. Максимович. ...она, милая, весь вечер пела для меня наши родные задушевные песни. И пела так сердеч-*

но, прекрасно, что я вообразил себя на берегах широкого Днепра. ... *Очаровательная певица!* (С. 165); *Марко Вовчок ... Какое возвыщенно прекрасное создание эта женщина* (С. 156). Пoета з цими людьми зближували і усвідомлення національного кореня, своєї українськості (звернімо увагу на частотність номінацій земляк, землячка, які по-особливому інтимізують зміст записів), і популярні на той час ідеали народництва, прагнення підтримувати етнічні традиції тощо (*Получил письма от Щепкина ... Старый другяка пишет, что он приедет ко мне колядовать на праздник* (С. 134)). Такі стосунки, за словами І. Дзюби, «є один із найзворушливих зразків людської дружби, на яку здатні тільки великі серця» (Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – К., 2008. – С. 483).

Позитивне ставлення до друзів-земляків підкреслюють лексичні повтори, передусім – повтор присвійного займенника *мій*: *Благодарю тебя, крепостной Паганини. Благодарю тебя, мой слу чайный, мой благородный* (С. 87); *Послезавтра я имел бы радость поцеловать моего старого, моего единственного друга* (С. 138); *послезавтра я обниму моего старого, моего искреннего друга* (С. 138); *И чем я заплачу тебе, мой старый, мой единственный друге?* Чем я заплачу тебе за это счаствие? (С. 139); *друг мой единственный, мой искренний, мой незабвенный* Михайло Семенович Щепкин (С. 139). Такі послідовні ампліфікації епітетних конструкцій із присвійним займенником *мій* створюють максимально інтимізований, позитивний стилістично-оцінний ореол образів друзів, товаришів, наставників.

У тексті «Щоденника фіксуємо також негативні коментарі й оцінки, що їх Т. Шевченко дає своїм сучасникам, зокрема й тим, до яких в інших записах висловлює прихильне ставлення. Адже «щоденниковий текст передбачає наявність різних, навіть діаметрально протилежних, гострих оцінок тієї самої особи, оскільки відображає щирий діалог Ego і AlterEgo автора, об'єктивно показуючи мінливість його світосприйняття, право на вираження суб'єктивних думок» (Космеда Т. А. *Ego i AlterEgo* Тараса Шевченка в комунікативному просторі щоденникового дискурсу / Т. А. Космеда. – Дрогобич, 2012. – С. 294). Так, поряд із наведеними вище численними позитивними, захопленими відгуками про М. Щепкіна з'являються несхвалальні оцінки його вчинків, поведінки, організації побуту, які неспівмірні зі світоглядом самого Кобзаря: *В семействе М(ихайла) С(еменовича) торжественного обряда и урочного часа для разговоров не установлено. Кому когда угодно. Республика. Хуже, анархия! Еще хуже, кощунство!* (С. 166).

Про намагання Т. Шевченка бути об'єктивним свідчать також діаметрально протилежні за оціністю записи щодо П. Куліша: *привез мне от Кулиша письмо и только что отпечатанную его «Граматку». Как прекрасно, умно и благородно составлен этот совершенно новый букварь... Это первый свободный луч света, могущий проникнуть в сдавленную попами невольничью голову* (С. 132–133) і *Я увидел сочинения Гоголя, изданные моим другом П. Кулишем. Друг мой немного подгулял. Издание вышло немного му-*

жиковато, особенно портрет автора до того плох, что я удивляюсь, как знаменитый Иордан позволил подписать под ним свое прославленное имя (С. 125).

На окрему увагу заслуговують записи «Журналу» з прямими чи опосередкованими оцінками В. Даля. В. Лінчевська щодо цього зауважує: «ви-словлювання Шевченка про Даля свідчать, що ставлення Кобзаря до автора «Толкового словаря живого великорусского языка» не було однознач-ним» (Лінчевська В. В., Даль В. І. і Т. Г. Шевченко / В. В. Лінчевська, В. І. Даль // Владимир Ива-нович Даль и современные филологические ис-следования: Сборник науч. работ. – Киев, 2002. – С. 343). Пор.: *Он [Даль] принял меня весьма радушно, ... просил заходить к нему запросто, как к старому приятелю. Не премину восполь-зоваться таким милым предложением* (С. 129); *прицепурился я и отправился к В. И. Далю. Но почему-то, не знаю, прошел мимо его квартиры и зашел к адъютанту здешнего военного губер-натора* (С. 129). Кульмінаційний вияв негатив-ного ставлення вербалізує семантико-сintаксич-ний експресив в іншому щоденниковому записі: *Книга ... пролежала до сегодня у сухого Даля... Он извиняется рассеянностью и делами. Чем хо-чешь извиняйся, а всё-таки ты сухой немец и большої руки дрянь!* (С. 160).

Образи сучасників у тексті «Щоденника» – це носії і особистісної, й мовно-культурологічної ін-формації. Даючи сучасному читачеві поглиблене уявлення про Шевченкове оточення в оцінці са-мого письменника, ці мовоописи цінні і як джере-

ло інформації про психотип та мовну особистість самого Кобзаря.

Світлана Ігнатьєва

ТАРАС ШЕВЧЕНКО В ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

*Олесь Гончар – сумління України,
Любов пречиста.
Пісня і зоря,
По духу вірний правнук Кобзаря,
Великий син великої родини.*

Данило Кононенко

У минулому кожної нації є люди, імена яких оповиті невмирущою славою, повагою та безмежною любов'ю. Такими знаковими постатями для українського народу є Тарас Шевченко, Олесь Гончар... Вони органічно й нерозривно пов'язані, про що свідчать «Щоденники» Олеся Гончара, в яких постат Тараса Шевченка займає особливе місце. Прочитаний «душею» Шевченків «Кобзар», – це суцільна розмова з Богом. *Поетові Бог – співрозмовник, найвищий порадник і найвищий суддя. До нього звернені поетові болі, скарги, жалі, до нього – молитва і сповідь. У цьому суть «Кобзаря». А шевченкознавство – і тоталітарне, і західне, заокеанське – лише затуманює суть, Грабович та Рубчак тільки женуть словеса, любомудрствуєть, бравують ерудицією, а суть не здатні збагнути. Хоча все – ясні-*